

УДК [321.01:328]"20"

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.39>

ЕВОЛЮЦІЯ ТИПОВИХ Й АТИПОВИХ СИСТЕМ ПРАВЛІННЯ У КОНТЕКСТІ «ХВИЛЬ» ДОСЛІДЖЕННЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

Ігор Осадчук, Віталій Литвин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Специфіка міжінституційних відносин у владному трикутнику «президент–уряд–парламент» в деяких країнах раніше сприяла чи досі сприяє формуванню таких систем правління, які за особливостями організації та функціонування формально і/чи фактично значно відрізняються від типових президенталізму, парламентаризму, напівпрезиденталізму чи навіть напівпарламентаризму. Як наслідок, у порівняльній політології виник напрям дослідження атипових республіканських систем правління. Відтак метою цієї статті є розкрити еволюцію типових та атипових систем правління у контексті теоретико-методологічних «хвиль» дослідження республіканської форми правління і розробити методіку для визначення типових й атипових республіканських систем правління. У дослідженні виділено п'ять «хвиль» дослідження республіканської форми правління і систем правління, які її комбінують. Кожна з цих «хвиль» має свої особливості, зокрема: перша – порівняльний аналіз республіканського президенталізму і монархічного парламентаризму (США і Сполучене Королівство); друга – порівняльний аналіз президенталізму та парламентаризму у контексті демократичної консолідації і стабільності, а також рання наукова концептуалізація напівпрезидентської системи правління М. Дюверже (хоч дихотомічний підхід до республіканських систем правління продовжив домінувати у політичній науці); третя – порівняльний аналіз головних інституційних особливостей республіканських систем правління, застосовуючи інші інституційні зміни (рівень та різновид демократизації, партійно-виборча система, система стримувань і противаг, політична структуризація інститутів влади (уряду, парламенту тощо), стабільність та ефективність урядів, форма державного устрою) й остаточне утвердження трихотомічного підходу (президенталізм, парламентаризм, напівпрезиденталізм – у рамках концептуалізацій М. Дюверже та Р. Елгі) до республіканських систем правління; четверта – застосування концепту «вето-гравців» Дж. Цебеліса і теорії «принципал-агентських відносин» К. Строма у рамках республіканських систем правління, а також продовження розвитку трихотомічного підходу до класифікації республіканських систем правління; п'ята – формування чотирихотомічного (як повноцінного і доповненого трихотомічного) підходу до класифікації типових і виокремлення атипових республіканських систем правління.

Враховуючи п'ять «хвиль» дослідження республіканських систем правління, у дослідженні констатовано, що президенталізм спочатку розглядався як атипова система правління головню щодо монархічного абсолютизму, республіканський парламентаризм – як атипова система правління стосовно президенталізму, напівпрезиденталізм – як атипова система щодо республіканських президенталізму і парламентаризму, напівпарламентаризм (асамблейно-незалежна система правління) – як атипова система правління стосовно і президенталізму, і парламентаризму, і напівпрезиденталізму. Разом із цим встановлено, що поступово набувши статусу типових (в тому числі статистично та за розповсюдженням на практиці), ці системи правління сформували трихотомічний та чотирихотомічний підходи до класифікації республіканських систем правління, серед яких можуть бути як типові, так і атипові. Для того, щоби розмежувати їх, у статті на підставі таких індикаторів, як спосіб обрання глави держави/глави уряду і колективна відповідальність уряду і/чи прем'єр-міністра/

адміністрації президента, а також враховуючи деталізовані маркери цих індикаторів, запропоновано авторську методіку (класифікацію, таксономію або матрицю) визначення типових й атипових республіканських систем правління в рамках найсучаснішого станом на сьогодні чотирихотомічного підходу.

Ключові слова: республіка, система державного правління, президенталізм, парламентаризм, напівпрезиденталізм, напівпарламентаризм, атипова система правління, атиповий президенталізм, атиповий парламентаризм, атиповий напівпрезиденталізм, атиповий напівпарламентаризм.

Постановка проблеми. В сучасних умовах у політичній науці поширення набув чотирихотомічний підхід до класифікації республіканських систем правління, який розвиває і доповнює найбільш апробований трихотомічний підхід. Це означає, що сьогодні теоретики та практики найчастіше виокремлюють такі різновиди республік, як президентська, напівпрезидентська, парламентська і, врешті-решт, напівпарламентська (яка й слугує відмінністю двох згаданих підходів). Водночас практика функціонування систем правління у рамках республіканської форми правління в деяких країнах зумовлює необхідність виділяти атипові президентські, атипові парламентські, атипові напівпрезидентські й атипові напівпарламентські системи правління. Класифікаційно це пояснюється як способом обрання глави держави/президента, так і особливостями виконавчо-законодавчих відносин, в тому числі чи головно з приводу колективної відповідальності (можливості й суб'єкта відставки) уряду. В цьому контексті актуальним постає як визначення особливостей еволюції типових й атипових систем правління у рамках теоретико-методологічних «хвиль» дослідження республіканської форми правління, так і напрацювання інструментарія для визначення та розмежування типових і атипових систем правління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні «хвилі» дослідження республіканських систем правління проаналізовано у доробках таких авторів, як Р. Елгі [1] й В. Литвин [2]. Своєю чергою, атипові республіканські системи правління чи окремі аспекти політичного процесу й міжінституційних відносин, які прямо або опосередковано вказують на атиповість систем правління у рамках республіканської форми правління, проаналізовано у працях таких дослідників, як: А. Валенсуела [3; 4], Х. Лінц [5–7], Р. Майорга [8], С. Мейнверінг [9–11], М. Сентельяс [12], Х. А. Чейбуб [13], М. Шугарт [14; 15], І. Осадчук [16–19], В. Литвин [18; 19] тощо. Однак у працях цих і перелічених науковців й досі не напрацьовано єдиного та консолідованого інструментарія, за допомогою якого можна відмежовувати типові й атипові системи правління, класифікуючи їх.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Розгляд та систематизація наявних наукових доробків засвідчує, що в політичній науці вкрай недостатньо уваги приділено розмежуванню типових й атипових систем правління в рамках теоретико-методологічних «хвиль» дослідження республіканської форми правління. І це попри той факт, що чимало вчених, які повсякденно займаються проблематикою міжінституційних відносин у рамках різних систем правління, часто наголошують на специфічності чи атиповості деяких з них на тлі інших – типових. Тим не менше, ці вчені майже не виробляються достатніх критеріїв для того, щоб обґрунтувати свої позиції та рефлексії, не кажучи вже про цілісне представлення опціоналу атипових систем правління й інструментарія їхнього відмежування від типових систем правління. Відтак у політичній науці досі абстрактною (хоча часто цитованою) лишається ідея про існування типових й атипових систем правління. Саме в запропонованій статті буде здійснено спробу змінити таку ситуацію.

Мета та завдання. Враховуючи ситуацію та прогалини, які виникли в політичній науці, *метою* статті є розкрити еволюцію типових й атипових систем правління у контексті

теоретико-методологічних «хвиль» дослідження республіканської форми правління і на цій підставі розробити методику задля визначення/відокремлення типових й атипових республіканських систем правління. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі *завдання*: виділити й структурувати теоретико-методологічні «хвилі» дослідження республіканської форми правління; проаналізувати еволюцію типових й атипових систем правління у контексті теоретико-методологічних «хвиль» дослідження республіканської форми правління; розробити власну методику для визначення типових й атипових республіканських систем правління. Теоретико-методологічною основою наукового дослідження вибрано неінституціоналізм та його варіативні типи й парадигми. Головний метод, який став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження республік і їхніх систем правління є дуже поширеними в політичній науці, однак становлення цієї проблематики пройшло декілька етапів або «хвиль» свого розвитку. *Перша «хвиля»* досліджень республіканських систем правління почалася у другій половині XIX ст. В праці «Правління Конгресу: дослідження американської політики» (1885 р.) В. Вільсон констатував, що однією з причин, яка призвела до підпорядкованості виконавчої влади Конгресу була процедура висування кандидата на посаду президента [20]. На його думку, лідер повинен вести за собою маси, а те, що вибір кандидата на найвищу посаду (президента – авт.) відбувається делегатами на партійному конвенті робить претендента ... повністю залежним від партії. Сама процедура неефективна і небезпечна, тому що делегати не несуть жодної відповідальності за свій вибір [21, с. 9]. Тому В. Вільсон вважає, що конституційна версія системи «стримувань і противаг», якої дотримувались батьки-засновники США, є шкідливою для результативного і реального правління. Адже Сполучені Штати після завершення Громадянської війни зіткнулись з проблемою лідерства, а авторитет президентства був серйозно підірваний [20]. Тому, з погляду В. Вільсона, саме перехід до парламентської системи правління сприяв би подоланню кризи лідерства в США. Саме у вищезазначеній праці В. Вільсон порівняв кабінетну систему в Сполученому Королівстві, яку він іменує парламентською, і систему правління комітетів Конгресу в США. У цьому контексті вчений констатував: «Правління Конгресу – це правління комітетів; парламентське правління – це правління ... за допомогою відповідального кабінету міністрів» [20].

В. Вільсон виступав за конституцію як «живий організм», який здатний до розвитку та адаптації, до координації гілок влади з метою збереження свободи, але за умови сильної президентської влади [22, с. 2047]. Він обґрунтував необхідність посилення президентської влади, президентської адміністрації, інституту радників і помічників президента на противагу повноваженням Конгресу. У праці «Держава: елементи історичної та практичної політики» (1905 р.) В. Вільсон підкреслив, що «відповідно до Конституції виконавча влада належить президентові в повному її обсязі, але в такому обсязі виконувати її він не може; тому носії виконавчої влади – кабінет і, особливо керівники департаментів – по суті її головні виконавці, в той час, як на президента правильніше дивитися як на сповненого обов'язком стежити за виконанням законів за допомогою загального владного контролю» [23]. Таким чином, В. Вільсон обґрунтував концепцію дискреційних повноважень президента, які базувались на принципах конституції, але не обмежувались нею.

Як засвідчують праці М. Фарранда «Розробка Конституції Сполучених Штатів» (1913 р.) [24] і «Батьки Конституції: хроніка створення Союзу» (1921 р.) [25] й Е. МакЛафліна «Конституційна історія Сполучених Штатів» (1935 р.) [26], президенталізм у США спершу розглядався як атипова система правління щодо найрозовішого свого часу (й станом на момент вибору системи правління в США) монархічного абсолютизму

(історичними прикладами якого були Іспанія (1556–1598 рр.), Англія (1603–1649 рр.), Франція (1643–1715 рр.), Швеція (1660–1718 рр.) [27; 28] тощо). Однак із часом питання подібного типу більше не ставились на науковий порядок денний і це було зумовлено головно тим фактом, що президенталізм почали обирати дедалі більше країн і він інституціоналізувався як інституційний дизайн. Натомість у доробках того часу, зокрема в працях В. Баджехота «Англійська Конституція» (1867 р.) [29] та Д. Прайса «Парламентська і президентська системи» (1943 р.) [30], науковці перейшли до більш звиклого протиставлення та порівняння парламентської системи правління (спочатку головно у рамках монархічної форми правління) – яка, до речі, теж свого часу була атиповою – передусім на прикладі Сполученого Королівства та президентської системи правління головно на прикладі США. На цій підставі у 1944 р. Г. Ласкі, проаналізувавши доробки Д. Прайса [29], стверджував, що ні парламентська, ні президентська системи правління не є суттєво кращою одна за одну [31, с. 358].

Особливістю же *другої «хвилі»* досліджень було те, що (продовжуючи попередню логіку) республіканський (а не монархічний) парламентаризм спершу позиціонувався як атиповий відносно президенталізму в США і як такого. Про це засвідчують дослідження парламентської системи правління (науковці визначали її саме так, враховуючи практику формування і відповідальності уряду за визначальної ролі й участі парламенту) в Республіці Чилі у 1891–1925 рр., відображені в роботах Б. Браво Ліри «Конституція 1833 року» (1983 р.) [32] та Г. Девіса «Президентство в Чилі» (1985 р.) [33], а також у Франції, про що йдеться в працях Д. Піклз «Французька політика: перші роки Четвертої республіки» (1953 р.) [34] та П. Вільямса «Проблеми Четвертої республіки» (1964 р.) [35] тощо. Найважливіше у цьому контексті те, що практика функціонування парламентських систем (насамперед, в країнах Західної Європи після Другої Світової війни, а то й раніше) зумовила формування та поширення дихотомічного підходу (президенталізм і парламентаризм) до розуміння/класифікації республіканських систем правління. Саме в цьому контексті варто звернутись до праць таких знаних науковців, як М. Дюверже [36–38], Х. Лінц [5–7], Д. Горовіц [39], Дж. Сарторі [40], А. Степан і С. Скач [41], Т. Павер і М. Гасіоровські [42] тощо, які деталізовано нижче.

З ідей перелічених вчених можна констатувати, що в рамках другої «хвилі» досліджень республіканських систем правління ключовим елементом постало зосередження уваги на одній пояснювальній змінній (система правління) та одній залежній змінній (успішна демократична консолідація). Так, Х. Лінц й А. Степан дійшли висновку, що парламентаризм з більшою ймовірністю і швидше приведе до успішної консолідації демократії, ніж президенталізм [43; 44]. Подібним чином Х. Лінц зауважив, що «президенталізм, як правило, становить більший ризик для стабільної демократичної політичної системи, ніж сучасний парламентаризм» [7, с. 70]. Натомість Д. Горовіц зазначив, що праці Х. Лінца обмежені головно досвідом країн Латинської Америки й у них не враховано всіх особливостей виборчих систем, адже сильний президент може часто бути вагомим медіатором розвитку розділених суспільств [39, с. 74]. На думку Д. Горовіца, сила парламентаризму – це не завжди сила парламентського способу формування уряду в форматі впливу парламентських коаліцій [39, с. 79]. Своєю чергою і як відповідь, Х. Лінц у праці «Переваги парламентаризму» підкреслив, що він «не стверджував, що будь-яка парламентська система *ipso facto* має більше шансів забезпечити демократичну стабільність, ніж будь-яка президентська система» [6, с. 84]. Дослідник лише зазначив, що парламентські системи правління більше сприяють демократичній стабільності, аніж президентські системи [6, с. 90]. Натомість, Т. Павер і М. Гасіоровські, взагалі стверджували, що емпіричні дані не дозволяють припустити, що для президенталізму властива менша ймовірність демократичного виживання, ніж для парламентаризму. Науковці дійшли висновку, що «вибір конституційної системи правління

(президенталізм чи парламентаризм) не суттєво пов'язаний із ймовірністю демократичного виживання у менш розвинених країнах» [42, с. 123]. З цього приводу, Дж. Сарторі констатував, що не варто вибирати між президенталізмом і парламентаризмом, а перевагу треба віддавати напівпрезиденталізму [40]. Ця система правління вперше (принаймні у Європі) була апробована на підставі інституційно-процесуального та політично-поведінкового досвіду Фінляндської Республіки (з 1919 р.), Веймарської республіки (з 1919 р.), Австрії (з 1929 р.), Ірландії (з 1937 р.) та Ісландії (з 1944 р.), але науково виділена, систематизована і концептуалізована на підставі досвіду Франції (з 1962 рр.) [45, с. 45]. З цього слідує, що напівпрезиденталізм фактично з 1919 р. до 1970–1980-х рр. (до його концептуалізації М. Дюверже) розглядався чи хоча б сприймався як атипова республіканська система правління у рамках усталеної дихотомії президенталізму проти парламентаризму.

Своєю чергою, *третья «хвиля»* досліджень республіканських систем правління представлена науковими працями М. Шугарта та Дж. Кері («Президенти та асамблеї: конституційний дизайн і виборча динаміка» [14]), С. Мейнверінга («Президенталізм, багатопартійність і демократія: складна комбінація» [10]), С. Мейнверінга і М. Шугарта («Висновок: президенталізм і партійна система» [46]), А. Лейпхарта («Конституційний дизайн розділених суспільств» [47]). У цих дослідженнях констатовано, що попередні доробки були зосереджені винятково на «чистих» характеристиках президенталізму та парламентаризму. Натомість головні інституційні особливості республіканських систем правління потрібно аналізувати разом з іншими інституційними змінними (повноваження виконавчої влади, партійна та/або виборча системи тощо). Іншими словами, визначальною особливістю цих досліджень став наголос на тому, що існує більше однієї пояснювальної змінної в рамках класифікації республіканських систем правління [1, с. 110]. Відповідно, в цей період розвитку досліджень республіканських систем правління відбувається апелювання до різних залежних змінних, а також до їхніх комбінацій. Серед цих змінних і комбінацій змінних виділено такі: рівень і різновид демократизації, партійно-виборча система, система стримувань і противаг, політична структуризація інститутів влади (глави держави, парламенту, уряду тощо), стабільність й ефективність урядів, форма державного устрою тощо.

Як наслідок, у рамках третьої «хвилі» досліджень республіканських систем правління напівпрезиденталізм, який ще з кінця другої «хвилі» розглядали як атипову (щодо президенталізму і парламентаризму) систему правління все частіше почав позиціонуватись як типова система правління. Цьому сприяли дослідження М. Дюверже, М. Шугарта та Дж. Кері й інших вчених. На цій підставі поступово на зміну чи як альтернатива дихотомічному підходу утвердився трихотомічний (президенталізм, парламентаризм та напівпрезиденталізм) підхід до класифікації республіканських систем правління. Більше того, одним з найважливіших аспектів третьої «хвилі» досліджень республіканських систем правління стало виокремлення різновидів напівпрезидентської системи правління. Тут варто згадати міркування й ідеї М. Шугарта та Дж. Кері, які на підставі такого критерію, як відповідальність (можливість відставки та її суб'єкти) уряду, виділили прем'єр-президенталізм і президент-парламентаризм. Крім того, вартує звернутись до ідей С. Скач, яка на підставі такого критерію, як співіснування центрів влади, виокремила систему уніфікованої/консолідованої більшості, систему розділеної більшості та систему розділеної меншості як опції напівпрезиденталізму [48].

Четверта «хвиля» досліджень республіканських систем правління представлена доробками Дж. Цебеліса [49–51], К. Строма [52] та Р. Елгі [53; 54] тощо. Так, Дж. Цебеліс стверджує, що кожна країна має власну «конфігурацію вето-гравців» [50, с. 2]. Вчений визначає вето-гравців як «індивідуальних чи колективних акторів, чия згода необхідна для зміни

статусу-кво міжінституційних відносин. Дж. Цебеліс виділяє два різновиди вето-гравців: інституційні – ті, що породжуються конституцією країни; партійні – ті, які виникають у результаті політичної гри, наприклад, із приводу формування та забезпечення парламентської більшості/уряду. Відповідно, рівень політичної стабільності залежить від кількості вето-гравців, ідеологічної дистанції між ними та рівня їхньої внутрішньої згуртованості. Враховуючи це, Дж. Цебеліс застосував підхід вето-гравців до різних аспектів політичного життя, включаючи дослідження особливостей прийняття рішень в різних системах правління і навіть на рівні ЄС упродовж 1973–1995 рр. [49; 51]. На думку вченого, з одного боку, можуть бути випадки президенталізму і парламентаризму, в яких є дуже мало вето-акторів. Це переважно відбувається при зосередженні контролю в руках виконавчої влади. З іншого боку, можуть бути й випадки, коли президенталізму і парламентаризму властиво багато вето-акторів і це звикло стосується систем виконавчо-законодавчого балансу та бікамералізму, а також формування фракціоналізованих коаліцій [50, с. 90, 115].

Своєю чергою, К. Стром розглядає представницьку демократію як «ланцюг» делегування повноважень і відповідальності. При цьому, для аналізу парламентських і президентських (як опцій представницьких) демократій дослідник використовує теорію «принципал-агентських відносин». У таких відносинах «принципал» (кому влада належить первинно і він її делегує та/чи контролює) дозволяє «агенту» (кому влада належить набуто/вторинно і він за неї відповідальний) працювати від свого імені. У парламентських і президентських демократіях «ланцюг» делегування має певні відмінності [52, с. 65]. Так, у парламентських демократіях делегування повноважень відбувається за такою схемою: 1) від виборців до обраних ними представників (членів парламенту/законодавців); 2) від законодавців (членів парламенту) до глави уряду (прем'єр-міністра); 3) від прем'єр-міністра до глав різних міністерств та відомств виконавчої влади; 4) від глав різних міністерств та відомств виконавчої влади до їхніх відповідних державних службовців. Натомість у президентських демократіях виборці делегують повноваження президенту і парламенту. Президент передає повноваження секретарю чи іншій уповноваженій/відповідній особі як голові адміністрації президента. Секретар чи відповідна особа, своєю чергою, передає повноваження державним службовцям. На протигагу, парламент може (хоча не завжди) передавати свої авторитетні повноваження секретарю внаслідок прийняття участі в його чи її призначенні [52, с. 65].

Врешті-решт, Р. Елгі застосував трихотомічний підхід до виокремлення та класифікації республіканських систем правління (президенталізм, парламентаризм і напівпрезиденталізм), взявши за основу два критерії (те, яким чином обирається президент, і те, перед яким інститутом несе відповідальність (може бути відправлений у відставку) уряд). На думку Р. Елгі, президентська система правління – це така конституційна система правління, в якій існує посада всенародно/безпосередньо виборного на фіксований термін президента, а члени урядового кабінету (адміністрації президента) не є колективно відповідальними (на предмет своєї відставки) перед парламентом. Парламентська система правління – це така конституційна система правління, в якій глава держави (президент) отримує свої повноваження на підставі непрямих (або небезпосередніх) виборів, а прем'єр-міністр та урядовий кабінет є колективно відповідальними (на предмет своєї відставки) лише перед парламентом. Нарешті, напівпрезидентська система правління – конституційна система правління, якій притаманна посада всенародно виборного на фіксований термін президента, а також прем'єр-міністра і урядового кабінету, які колективно відповідальні (на предмет своєї відставки) перед парламентом. Крім того, Р. Елгі на підставі такого критерію, як співвідношення президентської та прем'єрської влади, виділив такі види напівпрезидентської

системи правління, як домінуючого лідерства, зміщеного від домінування лідерства, збалансованого лідерства, а на підставі таких параметрів, як співвідношення президентської і прем'єрської влади, демократичного транзиту, – високопрезидентіалізовані системи, системи номінальних (церемоніальних) президентів та сильних прем'єр-міністрів, а також системи збалансованої влади президентів і прем'єр-міністрів [53; 54].

Насамкінець, у рамках *п'ятої «хвилі»* досліджень відбулось взяття до уваги (принаймні частиною дослідників) так званої асамблейно-незалежної чи, інакше кажучи, напівпарламентської системи правління як типової (навіть попри свою статистичну нерозповсюдженість), що сприяло формуванню, утвердженню і поширенню чотирихотомічного підходу до класифікації республіканських систем правління. Однак у цьому контексті окремої уваги потребує підхід С. Гангофа, який таксономує напівпарламентаризм й асамблейно-незалежну систему як окремі системи правління [55; 56]. Ми ж, в тому числі в рамках цього дослідження, асамблейно-незалежну систему правління, враховуючи позиції інших дослідників (які зокрема аналізували досвід Швейцарської Конфедерації), іменуємо напівпарламентаризмом. Хоч ще на попередньому етапі – під час четвертої «хвилі» – напівпарламентаризм сприймався головню як атипова система правління на противагу усталеній трихотомії. Крім того, у рамках *п'ятої «хвилі»* досліджень республіканської форми правління набули поширення й інші підходи до розуміння атипових систем правління (дослідження Дж. Ішіями [57], Р. Кеннеді [57], В. Кларка [58], Р. Майорги [8], М. Сентельяса [12], М. С. Фіша [59] й інших).

Враховуючи чинний стан дослідження означеної проблематики, у рамках цієї статті використано чотирихотомічний (як оновлений чи доповнений трихотомічний і, на нашу думку, найкомплексніший та логічно впорядкований) підхід до класифікації республіканських систем правління. Це означає, що президенталізм, парламентаризм, напівпрезиденталізм і напівпарламентаризм (асамблейно-незалежну систему правління) доцільно трактувати як типові чи вже узвичаєні системи правління, хоч серед них можуть бути й атипові різновиди означених конструкцій міжінституційних відносин. Інакше кажучи, кожен із чотирьох типів систем правління може реалізовуватись у типовому чи атиповому форматі. Відповідно, основним завданням чи проблемою політичної науки в такому випадку постає розмежування типових й атипових систем правління серед кластерів президенталізму, парламентаризму, напівпрезиденталізму та напівпарламентаризму або вироблення таких індикаторів і маркерів означення перелічених систем правління, які охоплювали би їхні типові й атипові опції.

У цьому завданні ми виходимо з уже класичного в політичній науці підходу до концептуалізації і класифікації конституційних/формальних систем правління, який свого часу був запропонований Р. Елгі. Основу цього підходу звикло становлять два чинники чи індикатори: 1) колективна відповідальність (можливість відставки) уряду – детермінована тим, що поняття «система правління» застосовується для позначення комплексу взаємовідносин між виконавчою та законодавчою владою, головне місце в якому посідає питання про уряд і загалом виконавчу владу; 2) загальні чи всенародні вибори глави держави – важливі з огляду на те, що факт всенародних (прямих чи непрямих) виборів президента формує іншу або специфічну природу легітимності його чи її влади порівняно зі станом, коли глава держави вибирається парламентом або спеціальною колегією («виборщиків») [45, с. 95]. На цьому тлі пропонуємо власну авторську методіку (класифікацію, таксономію або матрицю) визначення типових й атипових республіканських систем правління у рамках чотирихотомічного класифікаційного підходу (рис. 1). У ній дещо модифіковано вищевказані чинники чи індикатори, зокрема на такі, як: 1) спосіб обрання глави держави чи глави уряду; 2) колективна відповідальність (можливість відставки) уряду і/чи прем'єр-міністра або адміністрації

президента. Крім того, перелічені чинники чи індикатори значно урізноманітнено в опціоналі, зокрема за рахунок деталізації їхніх маркерів.

Індикатори класифікації		Спосіб обрання глави держави / глави уряду			
Коллективна відповідальність уряду і/чи прем'єр-міністра / адміністрації президента перед парламентом	Маркери класифікації	Всенародний (щодо глави держави)		Невсенародний (щодо глави держави та глави уряду)	
		Повністю (на всіх етапах обрання)	Неповністю (не на всіх етапах обрання)	Неповністю (не на всіх етапах обрання)	Повністю (на всіх етапах обрання)
	Ні / перед іншими інститутами		Типовий президенталізм	Атиповий президенталізм	Атиповий напівпарламентаризм
Як виняток і/чи з оспорюванням (з запереченням)		Атиповий президенталізм	Атиповий президенталізм	Атиповий напівпарламентаризм	Атиповий напівпарламентаризм
Так		Атиповий напівпрезиденталізм	Атиповий напівпрезиденталізм	Атиповий парламентаризм	Атиповий парламентаризм
Повністю та/чи без оспорювання (беззаперечно)		Типовий напівпрезиденталізм	Атиповий напівпрезиденталізм	Атиповий парламентаризм	Типовий парламентаризм

Рис. 1. Класифікаційна матриця типових й атипових республіканських систем правління за методикою І. Осадчука та В. Литвина

З рис. 1 слідує, що ми пропонуємо використовувати такі визначення *типових* республіканських систем правління, як: а) типовий президенталізм – де всенародний спосіб обрання глави держави/президента (причому на всіх етапах обрання) (індикатор «1») комбінується з наявністю урядового кабінету (адміністрації президента), що не є колективно відповідальним (на предмет можливої відставки) перед парламентом (індикатор «2»); б) типовий парламентаризм – в якому невсенародний спосіб обрання глави держави/президента (на всіх етапах обрання) (індикатор «1») поєднується з повністю (беззаперечною) колективною відповідальністю (можливістю відставки) уряду перед парламентом (індикатор «2»); в) типовий напівпрезиденталізм – де всенародний спосіб обрання глави держави/президента (причому на всіх етапах обрання) (індикатор «1») комбінується з повністю (беззаперечною) колективною відповідальністю (на предмет можливої відставки) уряду перед парламентом (індикатор «2»); г) типовий напівпарламентаризм (типова асамблейно-незалежна система) – в якому невсенародний (на всіх етапах) спосіб обрання глави держави/президента (індикатор «1») поєднується з наявністю уряду, який повністю (беззаперечно) не є колективно відповідальним (на

предмет можливої відставки) перед парламентом (індикатор «2»). Своєю чергою, взявши до уваги двоскладове визначення типових республіканських систем правління, про *атипові* системи правління (атиповий президенталізм, атиповий парламентаризм, атиповий напівпрезиденталізм, атиповий напівпарламентаризм) говоримо тоді, коли: а) не спрацьовує чи не повністю спрацьовує індикатор «1»; б) не спрацьовує чи не повністю спрацьовує індикатор «2»; в) не спрацьовують чи не повністю спрацьовують індикатори «1» і «2» (див. рис. 1).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Опираючись на наявні наукові доробки та власне бачення проблематики, ми виокремили п'ять «хвиль» дослідження республіканських систем правління, кожна з яких має свою специфіку: перша – порівняльний аналіз республіканського президенталізму та монархічного парламентаризму (США і Сполучене Королівство); друга – порівняльний аналіз президенталізму та парламентаризму у контексті демократичної консолідації і стабільності, а також рання наукова концептуалізація напівпрезидентської системи правління М. Дюверже (хоча дихотомічний підхід до класифікації республіканських систем правління продовжив домінувати у політичній науці); третя – порівняльний аналіз головних інституційних особливостей республіканських систем правління з іншими інституційними змінними (рівень та різновид демократизації, партійно-виборча система, система стримувань і противаг, політична структуризація інститутів влади (парламенту, уряду тощо), стабільність й ефективність урядів, форма державного устрою тощо) та остаточне утвердження трихотомічного підходу (президенталізм, парламентаризм, напівпрезиденталізм – у рамках концептуалізацій М. Дюверже і Р. Елгі) до класифікації республіканських систем правління; четверта – застосування концепту «вето-гравців» Дж. Цебеліса та теорії «принципал-агентських відносин» К. Строма у рамках різних опцій республіканських систем правління, а також розвиток трихотомічного підходу до класифікації республіканських систем правління; п'ята – формування чотирихотомічного (як повноцінного і доповненого трихотомічного) підходу до класифікації типових і виокремлення атипових республіканських систем правління.

Цілісно проаналізувавши п'ять «хвиль» дослідження республіканських систем правління, у дослідженні констатовано, що (станом на момент свого виникнення) президенталізм спершу розглядався як атипова система правління щодо монархічного абсолютизму, республіканський парламентаризм – як атипова система правління щодо президенталізму, напівпрезиденталізм – як атипова система щодо республіканських президенталізму і парламентаризму, напівпарламентаризм (асамблейно-незалежна система правління) – як атипова система правління стосовно і президенталізму, і парламентаризму, і напівпрезиденталізму. Разом з цим, встановлено, що поступово набувши статусу типових (в тому числі статистично та за розповсюдженням на практиці), ці системи правління сформували трихотомічний та чотирихотомічний підходи до класифікації республіканських систем правління, серед яких можуть бути як типові, так і атипові. Для того, щоби розмежувати їх, на підставі таких індикаторів, як спосіб обрання глави держави/глави уряду і колективна відповідальність уряду і/чи прем'єр-міністра/адміністрації президента, а також враховуючи деталізовані маркери цих індикаторів, запропоновано авторську методичку (класифікацію, таксономію або матрицю) визначення типових й атипових республіканських систем правління у рамках найсучаснішого станом на сьогодні чотирихотомічного підходу. В подальших дослідженнях ми апробуємо запропоновану методичку на прикладі країн світу.

Список використаної літератури

1. Elgie R. From Linz to Tsebelis: Three Waves of Presidential/Parliamentary Studies? *Democratization*. 2005. Vol. 12. № 1. P. 106–122.

2. Литвин В. Теоретико-методологічні «хвилі» дослідження республіканських систем державного правління: від В. Баджехота до Р. Елгі. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2013. Вип. 3. С. 146–155.
3. Valenzuela A. Latin America: Presidentialism in Crisis. *Journal of Democracy*. 1993. Vol. 4. № 4. P. 3–16.
4. Valenzuela A. Latin American Presidencies Interrupted. *Journal of Democracy*. 2004. Vol. 15. № 4. P. 5–19.
5. Linz J. The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*. 1990. Vol. 1. № 1. P. 51–69.
6. Linz J. The Virtues of Parliamentarism. *Journal of Democracy*. 1990. Vol. 1. № 4. P. 84–91.
7. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? // Linz J., Valenzuela A. *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994. P. 3–87.
8. Mayorga R. A. Presidencialismo parlamentarizado y gobiernos de coalición en Bolivia // Lanzaro J. *Tipos de presidencialismo y coaliciones políticas en América Latina*. Buenos Aires: Clacso, 2001. P. 101–135.
9. Mainwaring S. Presidentialism in Latin America. *Latin American Research Review*. 1990. Vol. 25. № 1. P. 157–179.
10. Mainwaring S. The Presidentialism, Multipartyism, and Democracy: The Difficult Combination. *Comparative Political Studies*. 1993. Vol. 26. № 2. P. 198–228.
11. Mainwaring S., Shugart M. *Presidentialism and Democracy in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 493 p.
12. Centellas M. From «Parliamentarized» to «Pure» Presidentialism: Bolivia after October 2003. *The Latin Americanist*. 2008. Vol. 52. № 3. P. 5–30.
13. Cheibub J. A. *Presidentialism, parliamentarism, and democracy*. Cambridge University Press, 2007. 202 p.
14. Shugart M., Carey J. *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 316 p.
15. Shugart M. Semi-presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns. *French Politics*. 2005. Vol. 3. № 3. P. 323–351.
16. Осадчук І. Атипівість президентської системи правління в Болівії (1985–1993 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 20. С. 187–192.
17. Осадчук І. Непрямі вибори президента як індикатор типовості чи атипівості президентських систем правління в Аргентині (1853–1994), Болівії (1985–1993) та Чилі (1925–1980). *Регіональні студії*. 2018. № 14. С. 43–47.
18. Осадчук І., Литвин В. Атипівість напівпрезидентських систем державного правління в пострадянських країнах: контекст вотумів недовіри урядам. *Politicus*. 2018. Вип. 3. С. 49–57.
19. Osadchuk I., Lytvyn V. The Atypicality of Semi-Presidentialism in Post-Soviet Countries: The Context of Votes of No Confidence in Governments. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. 2019. Vol. 19. № 1. P. 57–82.
20. Wilson W. *Cabinet Government in the United States* // Pestritto R. J. *Woodrow Wilson: the Essential Political Writings*. Lexington Books, 2005. 290 p.
21. Steigerwald D. *Wilsonian Idealism in America*. New York: Cornell University Press, 1994. 296, [13] p.
22. Levy L.W., Karst K., Winkler A. *Encyclopedia of the American Constitution*. New York: Macmillan Reference USA, 2000. 3164 p.
23. Wilson W. *The State: Elements of Historical and Practical Politics*. Boston: D.C. Heath & Co., 1889. 686 p.

24. Farrand M. *The Framing of the Constitution of the United States*. New Haven: Yale University Press, 1913. 281, [9] p.
25. Farrand M. *The Fathers of the Constitution: A Chronicle of the Establishment of the Union*. New Haven: Yale University Press, 1921. 246 p.
26. McLaughlin A. *A constitutional history of the United States*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1935. 833, [13] p.
27. Beloff M. *The Age of Absolutism, 1660–1815*. London: Hutchinson House, 1954. 189 p.
28. Zmora H. *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe – 1300–1800*. London: Routledge, 2000. 176 p.
29. Bagehot W. *The English Constitution*. London: Chapman & Hall, 1867. 368 p.
30. Price D. The Parliamentary and Presidential Systems. *Public Administration Review*. 1943. Vol. 3. № 4. P. 317–334.
31. Laski H. The Parliamentary and Presidential Systems. *Public Administration Review*. 1944. Vol. 4. № 4. P. 347–359.
32. Bravo Lira B. La Constitucion de 1833. *Revista Chilena de Derecho*. 1983. Vol. 10. № 2. P. 317–329.
33. Davis H. E. The Presidency in Chile. *Presidential Studies Quarterly*. 1985. Vol. 15. № 4. P. 707–724.
34. Pickles D. *French Politics: The First Years of the Fourth Republic*. London; New York: Royal Institute of International Affairs. 1953. 302, [12] p.
35. Williams P. Problems of the Fourth Republic. *Political Studies*. 1964. Vol. 2. № 1. P. 38–63.
36. Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*. 1980. Vol. 8. № 2. P. 165–187.
37. Duverger M. La nozione di regime «semi-presidenziale» e l'esperienza francese. *Quaderni costituzionali*. 1983. Vol. 3. № 2. P. 259–275.
38. Duverger M. Le concept de regime semi-presidentiel // Duverger M. *Les regimes semi-presidentiels*. Paris: Presses Universitaires de France, 1986. P. 7–17.
39. Horowitz D. Comparing Democratic Systems. *Journal of Democracy*. 1990. Vol. 1. № 4. P. 73–79.
40. Sartori G. *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. London: Macmillan, 1997. 217 p.
41. Stepan A., Skach C. Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism. *World Politics*. 1993. Vol. 46. № 1. P. 1–22.
42. Power T., Gasiorowski M. Institutional Design and Democratic Consolidation in the Third World. *Comparative Political Studies*. 1997. Vol. 30. № 2. P. 123–155.
43. Linz J., Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. London: Johns Hopkins University Press, 1996. 479, [20] p.
44. Linz J., Stepan A. Towards consolidated democracies. *Journal of Democracy*. 1996. Vol. 7. № 2. P. 4–33.
45. Литвин В. Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2018. 815 с.
46. Mainwaring S., Shugart M. Conclusion: Presidentialism and the Party System // Mainwaring S., Shugart M. *Presidentialism and Democracy in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. P. 394–439.
47. Lijphart A. Constitutional Design for Divided Societies. *Journal of Democracy*. 2004. Vol. 15. № 2. P. 96–109.

48. Skach C. The «newest» separation of powers: semi-presidentialism. *International Journal of Constitutional Law*. 2007. Vol. 5. № 1. P. 93–121.
49. Tsebelis G., Chang E. Veto Players and the Structure of Budgets in Advanced Industrialized Countries. *European Journal of Political Research*. 2004. Vol. 43. № 3. P. 449–476.
50. Tsebelis G. Veto Players: How Political Institutions Work. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2002. 338 p.
51. Tsebelis G., Yatağanas X. Veto Players and Decision-making in the EU after Nice. *Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 40. № 2. P. 283–307.
52. Strøm K. Parliamentary democracy and delegation // Strøm K., Müller W., Bergman T. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies. Oxford: Oxford University Press, 2003. P. 55–108.
53. Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 282–286.
54. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. № 3. P. 98–112.
55. Ganghof S. A New Political System Model: Semi-Parliamentary Government. *European Journal of Political Research*. 2018. Vol. 57. № 2. P. 261–281.
56. Ganghof S. Bicameralism as a Form of Government (Or: Why Australia and Japan Do Not Have a Parliamentary System). *Parliamentary Affairs*. 2014. Vol. 67. № 3. P. 647–663.
57. Ishiyama J., Kennedy R. Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan. *Europe-Asia Studies*. 2001. Vol. 53. № 8. P. 1177–1191.
58. Clark W. Boxing Russia: Executive-Legislative Powers and the Categorization of Russia's Regime Type. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2010. Vol. 19. № 1. P. 5–22.
59. Fish M. S. The Executive Deception: Superpresidentialism and the Degradation of Russian Politics // Sperling V. Building the Russian State: Institutional Crisis and the Quest for Democratic Governance. Boulder, CO: Westview, 2000. P. 177–192.

EVOLUTION OF TYPICAL AND ATYPICAL SYSTEMS OF GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF RESEARCH “WAVES” ON THE REPUBLICAN FORM OF GOVERNMENT

Ihor Osadchuk, Vitaliy Lytvyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The specificity of inter-institutional relations in the “president–government–parliament” power triangle in certain countries has previously contributed or continues to contribute to the formation of systems of government that formally and/or actually differ significantly, particularly in terms of organizational and functional aspects, from the typical models of presidentialism, parliamentarism, semi-presidentialism or even semi-parliamentarism. As a result, the field of Comparative Political Science has witnessed the emergence of research focused on atypical republican systems of government. Accordingly, the aim of this article is to explore the evolution of typical and atypical systems of government in the context of theoretical and methodological “waves” of research on the republican form of government and to develop a method for identifying typical and atypical republican systems of government. During the course of the research, five «waves» of study on the republican form of government and its systems of government have been identified, each with its particularities, including: the first «wave» that involved a comparative analysis of republican presidentialism and monarchical parliamentarism (using the examples of the USA and the United Kingdom); the second “wave” that encompassed a comparative analysis of presidentialism

and parliamentarism in the context of democratic consolidation and stability, along with the early scientific conceptualization of semi-presidential system of government by M. Duverger (although the dichotomous approach to republican systems of government continued to dominate in Political Science); the third “wave” that involved a comparative analysis of the main institutional characteristics of republican systems of government with other institutional variables (such as the levels and types of democratization, party-electoral systems, systems of checks and balances, political institutionalization of authorities’ bodies (government, parliament, etc.), government stability and efficiency, the form of state organization, etc.), ultimately leading to the consolidation of the trichotomous approach (presidentialism, parliamentarism, semi-presidentialism within the conceptual frameworks of M. Duverger and R. Elgie) to republican systems of government; the fourth “wave” that applied the «veto players» concept by G. Tsebelis and the theory of «principal-agent relations» by K. Strøm within the context of republican systems of government, as well as further developed the trichotomous approach to the classification of these republican systems of government; the fifth “wave” that involved the formation of the fourfold (fully and complementary to the trichotomous one) approach to classifying typical and identification of atypical republican systems of government.

Taking into account five “waves” of research on republican systems of government, the study reveals that presidentialism was initially considered an atypical system of government in relation mainly to monarchical absolutism. Republican parliamentarism, on the other hand, was later seen as atypical one concerning presidentialism, while semi-presidentialism, some more later, was regarded as atypical compared to both republican presidentialism and parliamentarism. Finally, semi-parliamentarism (assembly-independent system of government) was also viewed as atypical one in relation to presidentialism, parliamentarism and semi-presidentialism. However, these systems of government gradually acquired the status of typical ones over time, including statistically and practically, leading to the development of the trichotomous and fourfold approaches to the classification of republican systems of government, which can include both typical and atypical cases. To distinguish between these systems, the article proposes an original methodology (classification, taxonomy or matrix) based on indicators such as the method of electing the head of state/the head of government and collective responsibility of government and/or prime minister/president’s administration. Additionally, the methodology considers detailed markers of these indicators to define typical and atypical republican systems of government within the fourfold approach as the most contemporary as of today.

Key words: republic, system of government, presidentialism, parliamentarism, semi-presidentialism, semi-parliamentarism, atypical system of government, atypical presidentialism, atypical parliamentarism, atypical semi-presidentialism, atypical semi-parliamentarism.